Ingliz va o‘zbek tillarida rasmiy-idoraviy terminlarning struktur modellarining qiyosiy-tipologik tahlili

I.M.Turdiyev
ToshDO‘TAU katta o‘qituvchisi
email: mr.turdiev93@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda ingliz va o‘zbek tillaridagi rasmiy-idoraviy terminlarning struktur modellari qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Terminlarning morfologik va sintaktik tuzilishi, ularning hosil bo‘lish usullari hamda tarjima jarayonidagi struktur transformatsiyalari tadqiq etiladi. Tahlil natijalari ingliz tilida analitik, o‘zbek tilida esa analitik va sintetik modellar uyg‘unligi ustun ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: rasmiy-idoraviy termin, terminologiya, struktur model, qiyosiy-tipologik tahlil, ish yuritish, tarjima, terminografiya.

Zamonaviy davlat boshqaruvi tizimida rasmiy-idoraviy terminlar huquqiy, ma'muriy va ish yuritish munosabatlarini ifodalovchi asosiy til birliklari hisoblanadi. Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, xalqaro hamkorlikning kengayishi hamda elektron hujjat aylanishi ingliz va o‘zbek tillaridagi rasmiy terminlarning mazmuniy va struktur muvofiqligini ta'minlash zaruratini kuchaytirmoqda. Shu bois mazkur terminlarning struktur modellarini qiyosiy-tipologik asosda tadqiq etish terminologiya, tarjimashunoslik va amaliy tilshunoslik uchun dolzarb masalalardan biridir.

Terminologiya nazariyasida termin tushuncha bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan maxsus til birligi sifatida talqin qilinadi. Xalqaro terminologik tamoyillarda ham terminlarning izchilligi, aniqligi va tizimliligi asosiy mezon sifatida e'tirof etiladi. Mazkur tadqiqotda rasmiy-idoraviy terminlarning aynan struktur modeli tahlil obyekti sifatida tanlandi. Struktur model deganda termin tarkibidagi komponentlarning grammatik tashkil topish qolipi tushuniladi.

Ingliz tili analitik tipdagi til bo‘lgani sababli rasmiy-idoraviy terminlarning katta qismi otlarning ketma-ket kelishi yoki predlogli konstruksiyalar vositasida hosil qilinadi. O‘zbek tili esa agglutinativ til bo‘lib, unda affiksatsiya, qaratqichli birikmalar va izofali konstruksiyalar faol ishtirok etadi. Aynan shu tipologik farq terminlarning tashqi strukturasi va tarjima jarayoniga sezilarli ta'sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasi ish yuritish amaliyotida uchraydigan hamda ingliz tilidagi rasmiy hujjatlarda qo‘llaniladigan terminlar qiyoslandi. Quyidagi jadval ayrim terminlarning struktur modellarini ko‘rsatadi.

Inglizcha termin	**Struktur modeli**	**O‘zbekcha ekvivalenti**	**Struktur modeli**
application form	N + N	ariza shakli	N + N
employment contract	Adj/N + N	mehnat shartnomasi	N + N
birth certificate	N + N	tug‘ilganlik to‘g‘risidagi guvohnoma	N + Postposition + N
identity document	N + N	shaxsni tasdiqlovchi hujjat	N + Sifatdosh + N
residence permit	N + N	yashash uchun ruxsatnoma	N + Ko‘makchi + N
power of attorney	N + Prep + N	ishonchnoma	Sodda yasama termin

Inglizcha termin	Struktur modeli	O‘zbekcha ekvivalenti	Struktur modeli
tax identification number	N + N + N	soliq to‘lovchining identifikatsiya raqami	N + N + N
registration certificate	N + N	ro‘yxatdan o‘tganlik guvohnomasi	Fe'l asosli birikma + N
personal information	Adj + N	shaxsiy ma'lumotlar	Sifat + N
official document	Adj + N	rasmiy hujjat	Sifat + N

Jadvaldan ko‘rinadiki, ingliz tilida **Noun + Noun** modeli eng mahsuldor struktur hisoblanadi. *Application form*, *birth certificate*, *identity document*, *registration certificate* kabi terminlarda bosh komponent terminning yadrosini tashkil etsa, oldingi komponent aniqlovchi vazifasini bajaradi. Bu model terminning ixchamligini ta'minlaydi.

O‘zbek tilida esa xuddi shu tushunchalar ko‘pincha kengaygan sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalanadi. Masalan, *birth certificate* termini *tug‘ilganlik to‘g‘risidagi guvohnoma*, *identity document* esa *shaxsni tasdiqlovchi hujjat* shaklida qo‘llanadi. Demak, ingliz tilidagi ikki komponentli termin o‘zbek tilida uch yoki to‘rt komponentli birlikka aylanishi mumkin.

Qiyosiy tahlil natijasida quyidagi qonuniyatlar aniqlandi:

- ingliz tilida rasmiy-idoraviy terminlarning asosiy qismi analitik modellar asosida shakllanadi;
- o‘zbek tilida affiksatsiya va sintaktik birikmalar teng darajada faol qatnashadi;
- tarjima jarayonida struktur transformatsiya terminning semantik aniqligini saqlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi;
- bir komponentli ingliz terminlari ayrim hollarda o‘zbek tilida yasama termin (*power of attorney - ishonchnoma*), ayrim hollarda esa ko‘p komponentli sintaktik birlik (*birth certificate - tug‘ilganlik to‘g‘risidagi guvohnoma*) orqali ifodalanadi;
- o‘zbek tilida qaratqichli va sifatdoshli modellar rasmiy-idoraviy terminlarni shakllantirishda yuqori mahsuldorlikka ega.

Mazkur kuzatishlar ingliz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan turlicha bo‘lsa-da, har ikkala tilda ham rasmiy-idoraviy terminlar tizimli struktur modellar asosida shakllanishini ko‘rsatadi. Farq asosan grammatik vositalar va komponentlar sonida namoyon bo‘ladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz tilida analitik termin modellarining, o‘zbek tilida esa analitik hamda sintetik modellar uyg‘unligining ustunligini ko‘rsatdi. Tarjima jarayonida struktur transformatsiyalar terminning mazmuniy ekvivalentligini ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Olingan natijalar rasmiy-idoraviy terminlarni standartlashtirish, ikki tilli terminologik lug‘atlar tuzish hamda ish yuritish hujjatlarini tarjima qilish metodikasini takomillashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Cabré M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
2. Sager J. C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: John Benjamins, 1990.
3. ISO 704:2022. *Terminology work — Principles and methods*.
4. Mengliyev B. R. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent.
5. Hojiyev A. *O‘zbek tili terminologiyasi*.